

NADZOR NAD NENADZOROVANIMI MIGRACIJAMI: KAKO JE SLOVENSKO ČASOPISJE PISALO O PREBEGIH IZ JUGOSLAVIJE V LETIH 1945–1965

Jernej MLEKUŽ¹

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Nadzor nad nenadzorovanimi migracijami: Kako je slovensko časopisje pisalo o prebegih iz Jugoslavije v letih 1945–1965

Besedilo odgovarja na vprašanje, kako je o prebegih iz Jugoslavije v letih 1945–1965 pisalo slovensko časopisje. V obravnavanem obdobju je bilo izseljevanje iz SFRJ omejeno in nadzorovano, prebegi sankcionirani in mediji instrumentalizirani kot ideološki aparat oblasti. Prebegi niso bili tema, ki bi se je časopisje prav pogosto lotevalo. Kadar pa jih vendarle postavilo na časopisni papir, jih je kriminaliziralo in moralno obsojalo. Če je glas »prepustilo« tudi prebežnikom samim, je bil to glas obžalovanja in kesanja, s sporočilom, da odhod v tujino prinaša trpljenje, gorje ali celo pogubo.

KLJUČNE BESEDE: prebegi, časopisi, diskurz, oblast, socialistična Jugoslavija

ABSTRACT

Control of Uncontrolled Migrations: How the Slovenian Newspapers Reported on Defections From Yugoslavia 1945–1965

The paper addresses how Slovenian newspapers reported on defections from Yugoslavia in the period from 1945–1965. During the time when departures from the SFRY were restricted and regulated, defections were sanctioned and the media were instrumentalized as a state ideological apparatus. It seems that defections were not a very common topic in the newspapers. When they did appear in newsprint, they were criminalized and not infrequently subjected to a fair amount of moralizing. When the defectors themselves were given voice, they expressed remorse and contrition, with the message that going abroad meant suffering, misery or even ruin.

KEY WORDS: defections, newspapers, discourse, authorities, socialist Yugoslavia

¹ Dr. znanosti, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; mlekuz@zrc-sazu.si — Članek je nastal v okviru projekta »Nadzor nad migracijami na Slovenskem od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije« (ARRS, J6-8250) in raziskovalnega programa »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (ARRS, P5-0070). Zahvaljujem se anonimnima recenzentoma za konstruktivne komentarje in pripombe.

UVOD

Socialistična oblast je v obravnavanih letih strogo nadzorovala prehode državne meje, sankcionirala nezakonite prebege ter obvladovala, nadzorovala in usmerjala medije. To sta temeljni koordinati ob listanju socialističnega časopisja in iskanju odgovora na vprašanje, kako je časopisje pisalo o prebegih čez državno mejo v letih 1945–1965. Bolj učeno zapisano, v članku analiziram diskurze – partikularne načine reprezentacij, ki dajejo pomen prebegom in prebežnikom.¹ Kot pravi Michel Foucault (2001: 55), je diskurze treba razumeti ne le kot celote znakov, »temveč kot prakse, ki sistematično formirajo objekte, o katerih govorijo«. Diskurzi torej ne le odsevajo realnost, temveč jo tudi ustvarjajo. Kateri diskurzi so bili na delu pri pisanju o prebegih in kako so ti prebege konstituirali? In kako se tega vprašanja lotiti? S pomočjo nekaterih orodij (kritične)² diskurzivne analize sem pregledal in prečesal članke, v katerih se prebegi in prebežniki obravnavajo ali omenjajo. A pred listanjem po časopisju še nekaj o prebegih iz socialistične Jugoslavije in o mestu in vlogi časopisja v času, ko je bilo to pogosto oblečeno v besedno zvezo »sredstva javnega obveščanja«.

Prebegi

Prebegi v obravnavanem obdobju niso bili minoren fenomen – tako v smislu števila prebegov kot ukvarjanja oblasti z njimi. Po podatkih slovenskega republiškega sekretariata za notranje zadeve je od leta 1945 do konca leta 1959 s teritorija Slovenije pobegnilo 34.256 oseb, na begu pa je bilo ujetih 26.710 ljudi. Od leta 1960 pa do konca junija 1965 je bilo 10.655 uspešnih in 6017 neuspešnih prebegov (Drnovšek 2010: 284; za podatke po posameznih letih glej Božič 2013).³ Marjan Drnovšek, ki sicer svojih besed ne podkrepi z viri ali s študijami, zapiše, da je bilo izseljevanje v socialistični Jugoslaviji »občutljivo politično vprašanje«, nad katerim je bedela Komunistična partija Jugoslavije (KPJ, od leta 1952 Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ)) s centralnim in hierarhičnim odločanjem. Izseljevanje je oblast označevala »za posledico

1 Izrazom »ilegalna«, »nedokumentirana«, »neavtorizirana« migracija se (večinoma) izogibam. Več o problematičnosti teh pojmov glej Schrover idr. (2008: 10–12).

2 Zakaj »kritična« (diskurzivna) analiza in oklepaju? Analiza sloni na nekaterih predpostavkah in orodjih kritične diskurzivne analize, kot so na primer njena interpretativna in pojasnjevalna narava, dialektična povezanost družbe in kulture z diskurzom, zanimanje za odnos med tekstom in njegovimi družbenimi okoliščinami, ideologijami in odnosi moči (glej Wodak 1996; Richardson 2007; Erjavec, Poler Kovačič 2007 idr.). A vendarle moja analiza nima jasnih političnih ciljev in predvsem moj namen ni, da bi »resnico« osvobodil oblasti in jo tako postavil nasproti pomoti, odtujeni zavesti, iluziji, ideologiji, oziroma da bi začrtal mejo med resnico in tistim, kar spada v neki drugi red. Zato jo težko označim za kritično.

3 Marjan Drnovšek sicer podrobneje ne pojasni, ali so te številke vključevale le jugoslovanske državljane (ali celo samo registrirane v Republiki Sloveniji) ali tudi tuje državljane. Maja Božič (2013: 32) poudarja, da te številke zahtevajo pozornost, saj se enkrat nanašajo na vse državne meje hkrati, drugič na vsako posebej.

ekonomske in sovražne propagande iz tujine« in »kot pojav kapitalističnega sveta« (Drnovšek 2010: 284; glej tudi Rolandi 2015). Seveda prebegi niso (bili) značilni le za jugoslovanski socializem, ki je v prvih desetletjih po vojni izkazoval svoje geopolitične specifike. Nova era nadzora nad gibanji ljudi, ki se je že s prvo svetovno vojno vzpostavila po večjem delu Evrope, se v grobem ni bistveno spremenila niti pozneje (glej Bade 2005; Kalc 2016). Konec koncev pa je tudi današnji odnos oblasti do ilegalnih prebegov nadzorovan, sankcioniran in politično instrumentaliziran.

O odnosu oblasti do nezakonitega izseljevanja priča tudi zakonodaja. Zakon o državni meji iz leta 1947 je prestop državne meje z ustrežno listino dovoljeval samo na določenih mejnih prehodih. Kontrolo nad prestopi državne meje so izvajala obmejna poverjeništa, neposredno podrejena Ministrstvu za notranje zadeve. Za kršenje tega zakona je bil predviden odvzem prostosti ali poboljševalno delo do treh mesecev, oziroma denarna kazen, v kolikor dejanja ni bilo v kazenskem zakonu. Maja Božič (2013: 12), ki podaja zgoščen pregled zakonodaje s tega področja, piše, da čeprav nedovoljeni prehod državne meje »ni bil naveden v Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, je bil opredeljen kot politično kaznivo dejanje in kot kaznivo dejanje zoper oborožene sile«. Do uveljavitve Kazenskega zakonika leta 1951 so nedovoljeni prehodi državne meje, tihotapljenje ljudi čez mejo ali le poskusi teh dejanj veljali za kaznive. Z uveljavitvijo novega zakonika pa je ostal kazniv le ilegalni prehod državne meje v oboroženi, nasilni in organizirani skupini ter tihotapljenje oseb čez državno mejo. Drugi poskusi nedovoljenega prehoda ali poskusov prehoda so bili obravnavani kot prekrški (prav tam: 12–13).⁴

Nov odnos oblasti do izseljevanja in s tem tudi do prebegov je po besedah Drnovška (2010: 285–290) prinesel Zakon o amnestiji iz leta 1962, ki je brzkone prvi korak k liberalizaciji izseljevanja.⁵ Marina Lukšič Hacin (1995: 37) postavi leto 1963 kot »uradno odprtje za izseljevanje«. To je namreč leto, ko je Jugoslavija podpisala sporazum o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Avstriji. V naslednjih letih so bili s številnimi drugimi kapitalističnimi evropskimi državami podpisani podobni meddržavni sporazumi, s čimer se je začelo obdobje t. i. organiziranih selitev, ki so reševale nezaposlenost in ekonomske težave v Jugoslaviji – edini socialistični državi, ki je legalizirala izseljevanje (Stare 1977: 2–12; Ronaldi 2015: 569; Lukšič Hacin 2018). Leta 1965, to leto je med drugim tudi v naslovu pričujočega članka, Josip Broz

4 Legalne možnosti prehoda so bile zajete v spisku dokumentov s področja prebivanja in gibanja v obmejnem pasu, ki ga je za interno uporabo pod strogo zaupno leta 1951 izdalo Ministrstvo za notranje zadeve LR Slovenije (prav tam: 12)

5 Z leti se je spreminjal tudi »tip« prebežnikov. Na podlagi poročil Direkcije za javno varnost Avstrije Maja Božič (prav tam: 66) piše, da so sprva prevladovali »nemški vojni ujetniki, vojaki in civilisti (1946), sledili so jim politični begunci in vojni ujetniki (1947/1948), nato politični begunci, graničarji dezertjerji, moški v starosti za vpoklic v vojsko (1949–1950) ter »gospodarski, politični begunci in avanturisti (1951–1955), ki so jim [...] sledili večinoma gospodarski begunci (1955–1960).«

– Tito v enem od svojih govorov izjavi, da ni potrebe, da bi silili ljudi, naj vztrajajo v Jugoslaviji, če jim ta ne nudi (dovolj) dela (v Novinščak 2009: 126).⁶

Študije o ilegalnem izseljevanju iz socialistične Jugoslavije sicer obravnavajo različne vidike: vzroke za prebege, načine prebega, starostno, republiško ali regionalno in drugo pripadnost prebežnikov (Božič 2013 za avstrijsko-jugoslovansko mejo; Šarič 2015 za Hrvaško; Jovanović 2019 za hrvaški del Istre), nadzor in represijo na meji (Čelik 2013; Vidmar 2015 za italijansko-jugoslovansko mejo, Božič 2013 za avstrijsko-jugoslovansko mejo), spomine oziroma ustno zgodovino (Strle 2009, 2016a, 2016b; Božič 2013; Nemeč 2012; Jovanović 2019), prehajanje meje socialističnemu režimu nasprotujočih »ilegalnih skupin« (Čoh Kladnik 2015). Toda z izjemo poglavja v članku Jerneja Vidmarja (2015) – ki prinaša pregled poročanja *Demokracije*, glasila Slovenske demokratske zveze iz Gorice v letih 1947–1950, in »režimske« *Nove Gorice*, predhodnice *Pri-morskih novic*, v letu 1948 – časopisno poročanje o prebegih ostaja prezrto.

Sredstva javnega obveščanja

Že v prvih povojnih dneh so dotedanji strankarski časniki prenehali izhajati. Novo-ustanovljeni časopisi so delovali pod strogim političnim nadzorom. Bernard Nežmah (2013: 285, 280) to novo obdobje slovenskega časnikarstva opiše kot čas, ko »novinarstvo ni avtonomna profesija, ampak transmisija vladajoče politike«, ko je »novinarstvo degradirano na raven sredstva, s katerim ZK obvešča javnost« (kar naj bi bilo razvidno že na ravni poimenovanja, saj se je namesto časnikarstva ali množičnih medijev uporabljala besedna zveza »sredstva javnega obveščanja«), »ko so bili mediji instrumentalizirani kot ideološki aparat komunistične partije«, ko so mediji imeli nalogo vzgajati socialističnega človeka. Nežmah (prav tam: 277–280) s primeri pokaže, kako je novinarstvo v Jugoslaviji sledilo občasnim navodilom Josipa Broza – Tita (npr. Titov napotek o upodabljanju udarniških delavcev). Seveda ni samo jugoslovanski maršal določal, kaj in kako naj se piše. Kot nadaljuje Nežmah (prav tam: 282), »stalna topika v časnikih so bili nenehni napotki politikov, kako naj novinarji delujejo in pišejo«.

Delo novinarjev oziroma poslanstvo novinarstva je bilo, kot je s primeri pokazal Aleš Gabrič (1995: 53–57), vsaj občasno tudi predmet raznih sej različnih političnih organov (npr. politburoja in izvršnega komiteja CK KPS), kongresov (npr. ZKS) in konferenc. Izjave vodilnih politikov, ki jih navaja Gabrič, potrjujejo Nežmahov opis socialističnega »novinarja kot družbenopolitičnega delavca, ki s svojim pisanjem spravlja v življenje platforme in direktive zveze komunistov« (prav tam: 282). Edvard Kardelj je tako leta 1954 od novinarstva zahteval: »Tisk, radio itd. so dejansko borbeni instrumenti in je vse odvisno od tega, kdo jih uporablja. Zagotoviti moramo, da bodo ta sredstva služila graditvi socializma, torej tudi nalogam na področju ideološko-političnega dela«

6 Leto 1965, ki uokvirja pričujočo analizo, je torej relativno arbitrarno postavljeno, saj je bila, kot že rečeno, liberalizacija izseljevanja večletni proces, sestavljen iz serije zakonodajnih, izvršilnih, socialnih idr. sprememb, ukrepov in dogodkov.

(v Gabrič 1995: 55). Tudi moja analiza časopisja v omenjenem obdobju prikimava, da je Kardeljev koncept novinarstva v praksi deloval brez večjih odstopanj. Modelu, »ki mu je treba slediti«, se je sledilo. Socialistična oblast je torej svoj glas brez večjih šumov dobila v »sredstvih javnega obveščanja«.

Seveda pa se je odnos oblasti do medijev, kulture in drugih »zidakov nadstavbe« v obdobju 1945–1965 spreminjal. Do leta 1952 je komunistična partija izobraževalni sistem in kulturno dejavnost vodila prek komisij za agitacijo in propagando, t. i. agitpropov, ki so brez zakonskih pooblastil delovale kot vzporedna oblast in imele pri odločanju o tem, kaj se bo tiskalo, poročalo ali izvajalo, glavno besedo. Partija pa je delo uredništev časopisov in drugih kulturnih ustanov usmerjala tudi neposredno – preko svojih celic in članov. Prva ideološka odjuga, ki je nastala po ukinitvi agitpropa leta 1952, se je leta 1956 končala z ustanovitvijo ideološke komisije CK ZKS. Vodstvo ZKJ je po aferi Đilas namreč ocenilo, da je ideološka sprostitev prehuda in je ustanovilo zvezne in republiške ideološke komisije. Prehod v šestdeseta leta je prinesel do tedaj največjo ideološko odjugo, ki je bila v veliki meri posledica napetih mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji (Gabrič 1991, 1995; Vodopivec 2006: 422–40; več o »cenzuri« v obdobju socializma – ta namreč formalno ni obstajala – oziroma o široki mreži formalnih in neformalnih cenzurnih mehanizmov socialističnih oblasti glej Režek 2010).

METODOLOGIJA IN VIRI

Nabor člankov o prebegih iz Jugoslavije, ki mi ga je uspelo zbrati s pomočjo iskanja z geslom »prebeg« v Digitalni knjižnici Slovenije (DLIB) in pregledom *Slovenskega poročevalca* iz leta 1954, obsega skromnih 25 enot.⁷ Gre torej za reven nabor, tako reven, da se bržkone marsikomu postavlja vprašanje smiselnosti pisanja članka s takšnim naslovom (seveda ne avtorju članka). Nedvomno pa skromen nabor onemogoča tako diahrono analizo fenomena (to seveda ne pomeni, da ob obravnavi posameznega članka ne bo nepomembno leto njegove objave) kot tudi uporabo empirične metodologije (npr. analizo vsebine). Na vprašanje, kako je socialistično časopisje pisalo o prebegih čez državno mejo, bi lahko hitro odgovorili: skromno. Ta kakovostni pridevnik, ki se nanaša na količino, zahteva metodološko pojasnilo. »Prebeg« seveda ni edina beseda, ki v časopisju opisuje raziskovani pojav. Je mogoče za skromno poročanje o prebegih krivo preveč ozko iskanje? Veljalo bi torej iskati tudi s pomočjo drugih gesel, kot so npr. »begunci«, »pobegi« idr. A težava je, da so ta gesla v veliki večini primerov povezana s članki oziroma z vsebinami, ki nimajo nič opraviti s prebegi (npr. »Pobegli lev napadel žensko, pustil le kosti«).

Da bil torej odgovor »skromno« (poročanje časopisja o prebegih) lahko pristal na nekoliko trdnejših tleh, sem dodatno prečesal *Slovenski poročevalec* iz leta 1954. A

7 V DLIB-u sem z geslom iskal novembra 2018.

zakaj ravno ta časopis in zakaj ravno to leto? Gre namreč za časopis, ki je, če zaupamo DLIB-u, v omenjenem letu kar najpogosteje pisal o prebegih (trikrat). Nove časopisne enote o prebegih iz *Slovenskega poročevalca* nam torej lahko sugerirajo, koliko člankov zgreši iskanje po omenjenem geslu oziroma koliko bi še lahko bilo člankov o prebegih. In kaj je pokazalo listanje *Slovenskega poročevalca*? Našel sem šest dodatnih člankov o prebegih (pet kratkih novic iz rubrike Še nekaj ... in en daljši članek), kar namiguje, da je člankov o prebegih verjetno nekajkrat več, kot mi jih je uspelo najti (tu je seveda tudi treba reči, da tudi DLIB ne pokriva oziroma novembra 2018 ni pokrival vsega časopisja iz tega obdobja). Še vedno pa se zdi, da ni to ni bila tema, ki se je pogosto znašla v časopisih. Besedo »se zdi« sem uporabil zato, ker »skopo pisanje časopisja o prebegih« še vedno ostaja le teza in ker je to izrazito subjektivna ocena.

Za kakšne članke pravzaprav gre? Začnimo z bolj ali manj kratkimi novicami pod naslovi raznih rubrik: »Izpred okrožnega sodišča. Za nameravani beg čez mejo ...« (rubrika Iz Celja ..., *Savinjski vestnik*, 13. december 1952), »Pobegnili v tujino in tam kradel« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 26. marec 1954), »Pomagali so pri pobegu čez mejo« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 19. junij 1954), »Le nepremišljeni ljudje iščejo srečo v tujini« (rubrika Iz naših krajev in podrubrika Iz življenja Maribora in okolice, *Ljudska pravica*, 26. junij 1954), »Tja in nazaj čez mejo« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 10. julij 1954), »Zaslužili so« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 7. avgust 1954), »Pot v lepše življenje se jima ni posrečila« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 15. avgust 1954), »Namesto tujine – smrt v prepadu« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 9. junij 1954), »Pobeg čez državno mejo« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 12. september 1954), »Čez mejo so hoteli uiti« (rubrika Še nekaj ..., *Slovenski poročevalec*, 27. oktober 1954), »Meja je nevarna stvar« (rubrika Izpred sodišča, *Ljudska pravica*, 3. september 1957).

Nadaljujmo z daljšimi članki oziroma s članki s samostojnimi naslovi: »Čemu gradnja doma v Jurjevici tako počasi napreduje« (*Ljudska pravica*, 14. september 1948), »Redovnice in samostan kongregacije sester sv. Frančiška Asiškega so bili opora protiljudskih elementov pri prehodih v inozemstvo« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949), »Pobegi v soboškem okraju« (*Slovenski poročevalec*, 7. avgust 1954), »O delu sekretariata za notranje zadeve« (*Ljudska pravica*, 29. januar 1955), »Tov. Strbenkova ustvarja mučenike« (*Velenjski rudar*, 15. marec 1955), »Iz sodne dvorane. Obravnava o uboju v bohinjskih gorah« (*Ljudska pravica*, 29. avgust 1955), »Žalostna pota nepremišljenih avanturistov« (*Slovenski poročevalec*, 14. december 1955), »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (z nadnaslovom »Zgodba o organizatorjih prebegov čez mejo«) (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959), »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« (*Delo*, 6. marec 1961). Članki »Čemu gradnja doma [...]«, »Redovnice in samostan [...]«, »Tov. Strbenkova ustvarja mučenike«, »O delu sekretariata za notranje zadeve« in »Iz sodne dvorane [...]« se prvenstveno ne ukvarjajo s prebegi, največkrat te le omenjajo ali obravnavajo povsem obrobno (članek »O delu sekretariata za notranje zadeve« npr. navaja le število »prijetih na naših mejah zaradi poskusa prebega« za leto 1964 (1109,

od tega 847 »povratnikov«), članek »Iz sodne dvorane [...]« pa v enem stavku navede nameravani prebeg obtoženih.

Prav tako sem v nabor vključil tudi dva članka iz sicer celovškega, jugoslovanskega režimu naklonjenega *Slovenskega vestnika*: »Drugo plat pa zamolčijo« (14. maj 1954) in »Kako dolgo bo naša država še zatočišče kriminalnih emigrantov?« (20. januar 1956). Zlasti izstopajo trije članki, v katerih imajo besedo ključni akterji pojava – torej prebežniki, čeprav ne brez uredniškega komentarja oziroma interpretacije novinarja. Vsi trije članki so opremljeni s sporočilnimi naslovi: »Nikdar več iz domovine« (*Ljudski glas*, 20. marec 1952), »Ko bi le mogla do tebe, da bi ti odkrila gorje mojega življenja« (*Obmurski tednik*, 8. januar 1954) in »Napišite vsem mladim, naj prenehajo sanjati ...« (*Slovenski poročevalec*, 18. april 1954).

Največ zbranih besedil je iz osrednjih dveh slovenskih dnevnikov, *Slovenskega poročevalca* in *Ljudske pravice* (leta 1959 ju je politični vrh združil v *Delo* (glej Nežmah 2013: 281). Z izjemo besedila »Nikdar več iz domovine« to niso članki z naslovnice, ampak z zadnjih strani, z izjemo člankov »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« ter »Napišite vsem mladim, naj prenehajo sanjati ...« jim ni bila namenjena več kot tretjina strani. Večina časopisnih člankov je iz srede petdesetih let, kar 17 iz let 1954 in 1955 (šest člankov sem pridobil z dodatnim pregledom *Slovenskega poročevalca* iz leta 1954), zato je treba pričujoče besedilo v veliki meri razumeti predvsem kot analizo časopisnega pisanja o prebegih v omenjenih dveh letih. Ob tem se poraja vprašanje, ali je za to »s članki bogato obdobje« »kriva« omenjena ideološka odjuga, ki je nastala po ukinitvi agitpropa leta 1952 in se končala leta 1956 z ustanovitvijo ideološke komisije CK ZKS.

ANALIZA BESEDIL

Pred nami so ne samo raznovrstna besedila iz različnih časopisov, ampak tudi besedila, ki različne diskurzivne strategije uporabljajo za spreminjanje prebegov v objekte vednosti. Začnimo s postopki in pomeni, ki prebege in prebežnike najbolj dominantno opredeljujejo.

Kriminalizacija

V »najstarejšem« članku z naslovom »Čemu gradnja doma v Jurjevici tako počasi napreduje« (*Ljudska pravica*, 14. september 1948), v katerem so prebežniki omenjeni le v enem stavku, so za počasno gradnjo doma obtoženi »nekateri vaški mogotci« (»Najbolj delovni so seveda člani Partije in SKOJ-a.«), »ki so hoteli že med okupacijo prodati ljudstvo fašistom«: »Bili so že pred sodiščem zaradi sodelovanja z okupatorjem, prebega ali klevetanja ljudske oblasti.« Teun van Dijk (1991) tej pozitivni samoreprezentaciji in hkrati negativni reprezentaciji drugih pravi »ideološki kvadrat«. Na

delu je, kot pravita Martin Reisigl in Ruth Wodak (2001), »referenčna strategija« – ko posameznika ali skupino opišemo kot nekaj in ne kot nekaj drugega. Obtoženi »vaški mogotci« so torej opisani kot kolaboranti, klevetači in (neuspeli?) prebežniki. V nekem drugem režimu oziroma diskurzu bi bili lahko opisani kot odprti do drugih, kritični do oblasti in svobodnega duha. Izbira tem, imen, konotacij, asociacij, besedišča in drugega ima ideološki pomen.

Načini, kako so ljudje in dejanja poimenovani, pomembno vplivajo na to, kako so ljudje in dejanja v družbi razumljeni ter vrednoteni. Gre za »umazani posel« (*Slovenski poročevalec*, 19. junij 1954), »umazan podvig«, »izdajo domovine« (*Velenjski rudar*, 15. marec 1955), »grdo dejanje do rodne zemlje« (*Obmurski tednik*, 8. januar 1954), »ljudski oblasti sovražne elemente« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949), »delomrzneže ali pa celo za več ali manj kriminalne pustolovce« (*Slovenski vestnik*, 14. maj 1954).

A vendarle, kriminalizacija – proces, s katerim dejanja postanejo kriminalna in posamezniki postanejo kriminalci (Michalowski 1985: 6) – ni le produkt referenčne strategije. Prebežniki in prebegi (pri)dobijo pomene, povezane z nezakonitimi dejavnji in s kriminalom že s samo določitvijo oziroma izbiro makro teme ali osrednjih tem. O pojavu se namreč zelo pogosto piše v povezavi s sodno prakso in z organi pregona (in ne, recimo, z ekonomskimi idr. vzroki za prebege), o čemur pričajo že naslovi ali pa rubrike člankov: »Izpred okrožnega sodišča. Za nameravani beg čez mejo ...« (*Savinjski vestnik*, 13. december 1952), »Zaslužili so« (*Slovenski poročevalec*, 7. avgust 1954), »Meja je nevarna stvar« (rubrika Izpred sodišča, *Ljudska pravica*, 3. september 1957), »Redovnice in samostan kongregacije sester sv. Frančiška Asiškega so bili opora protiljudskih elementov pri prehodih v inozemstvo« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949), »O delu sekretariata za notranje zadeve« (*Ljudska pravica*, 29. januar 1955), »Iz sodne dvorane. Obravnava o uboju v bohinjskih gorah« (*Ljudska pravica*, 29. avgust 1955), »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (z nadnaslovom »Zgodba o organizatorjih prebegov čez mejo«, *Slovenski Jadran*, 20. marec 1959), »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« (*Delo*, 6. marec 1961). Okvir za pomen oziroma percepcijo članka je pogosto že rubrika, v katero je članek umeščen. Večina krajših poročevalskih prispevkov se tako znajde v rubriki Še nekaj ... – črni kroniki *Slovenskega poročevalca*, torej v družbi drugih nezakonitih, kriminalnih ali »zgolj nezaželenih« dejanj.

O prebegih se pogosto piše v povezavi z drugimi nezakonitimi in kriminalnimi dejanji. Lahko govorimo o dodatni ali komplementarni kontekstualizaciji pojava, ki je stvar avtorske ali uredniške izbire (»protikomunistična« *Demokracija* npr. je na drugi strani meje in političnega zidu pogosto kritično poročala o represiji jugoslovanskih oblasti na meji (Vidmar 2015: 132)). Včasih je ta povezava vidna že v naslovu: »Pobegnili v tujino in tam kradel« (*Slovenski poročevalec*, 26. marec 1954), »Iz sodne dvorane. Obravnava o uboju v bohinjskih gorah« (*Ljudska pravica*, 29. avgust 1955), »Kako dolgo bo naša država še zatočišče kriminalnih emigrantov?« (*Slovenski vestnik*, 20. januar 1956).

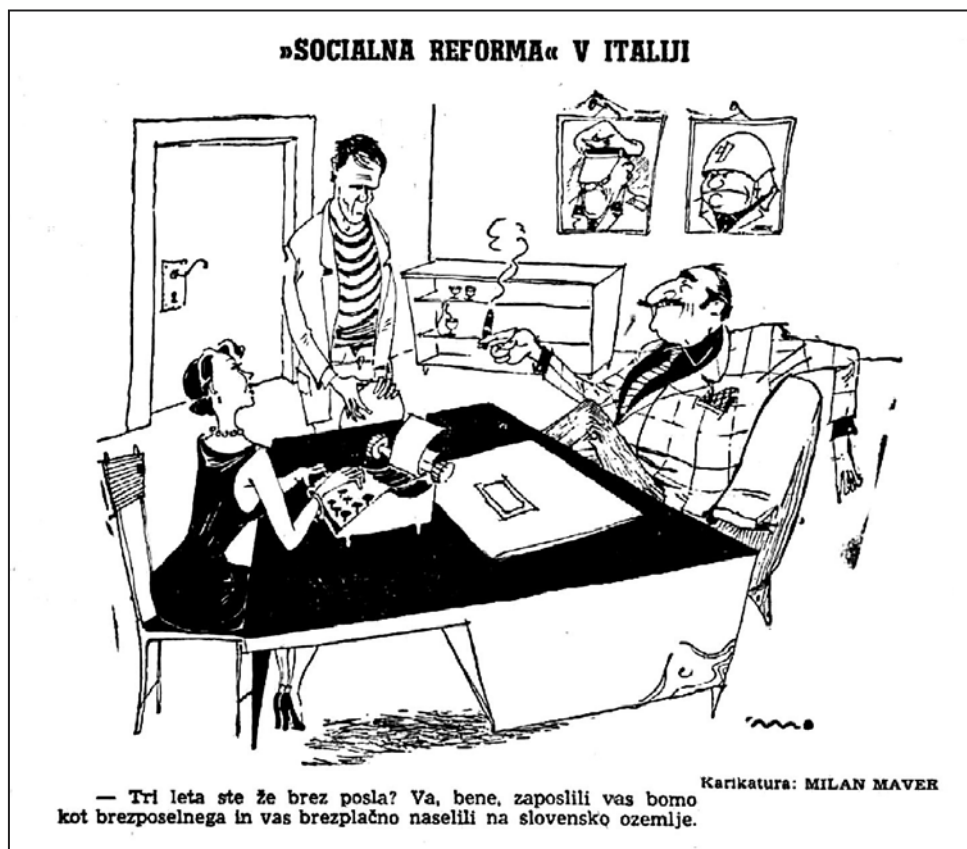
Pri pisanju o prebegih so pogosto v fokusu »organizatorji prebegov«: »Meja je nevarna stvar« (rubrika Izpred sodišča, *Ljudska pravica*, 3. september 1957), »Redovnice

in samostan kongregacije sester sv. Frančiška Asiškega so bili opora protiljudskih elementov pri prehodih v inozemstvo« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949), »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (z nadnaslovom »Zgodba o organizatorjih prebegov čez mejo«, *Slovenski Jadran*, 20. marec 1959), »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« (*Delo*, 6. marec 1961). V članku »Izpred okrožnega sodišča. Za nameravani beg čez mejo ...« (*Savinjski vestnik*, 13. december 1952) so prebegi povezani tudi s hujšimi kaznivimi dejanji. Vsi »obtoženci[,] skrajno sovražno razpoloženi proti sedanji ureditvi naše države«, »so se zagovarjali pred okrožnim sodiščem zaradi nameravanega pobega čez mejo v inozemstvo z namenom, da bi tam sovražno delovali proti svoji domovini«. Eden od obtoženih »je zbiral zaupne podatke, ki bi jih po prebegu priobčil pristojnim organom neke tuje države«. Prav tako se v članku »Redovnice in samostan kongregacije sester sv. Frančiška Asiškega so bili opora protiljudskih elementov pri prehodih v inozemstvo« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949) prebegom pripisuje dodatna »politično-kriminalna« dimenzija: »Pomoč, katero so obtožene nudile prebeglim, je imela jasen cilj, da se spravi preko meje čim več ljudi, ki bodo v inozemstvu rovarili proti FLRJ.« Članek »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959) pa prebege – brez navajanja virov – povezuje tudi s »trgovino z belim blagom«: »Zdaj naši pustolovci izvablajo za seboj v tujino tudi dekleta, da bi na njihov račun brezskrbno živeli – kot njihovi zvodniki.«

Če se članek dotakne tudi vzrokov za prebege, so ti vedno zoženi na »nepremišljenost«, »lahkomiselnost«, »zaslepljenost« prebežnikov samih (npr. že v naslovu članka »Le nepremišljeni ljudje iščejo srečo v tujini« (*Ljudska pravica*, 26. junij 1954) ali na »lažno propagando« (npr. »nekaterih političnih emigrantov« v članku »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« (*Delo*, 6. marec 1961). Nikoli se v člankih ne pojavijo vzroki za prebege, ki bi lahko tako ali drugače očrnili oziroma omajali pozitivno podobo jugoslovanskih oblasti in jugoslovanskega režima (npr. ekonomski vzroki, strah pred režimom itd.).

Partikularni načini reprezentacije fenomenov oblikujejo njihov poseben pomen. Stvari, pojavi, dejanja dobijo pomen in postanejo objekti vednosti le znotraj diskurza. S tem, ko se o prebegih piše predvsem v povezavi z nezakonitimi dejanji, se jih kriminalizira, konstruira kot problematične in s kriminalom povezane fenomene ter se jim odvzame druge pomene. Prebegi so bili še marsikaj drugega kot nezakonita, kriminalna dejanja. A ta marsikaj v časopisju ne pride do besede. Ena od temeljnih značilnosti diskurza – tudi časopisnega diskurza o prebegih – je torej izključevalnost. Kot poudarja Mladen Dolar (1991: VXI), moramo diskurze tako razumeti »kot nekaj v sebi prelomljenega«, neprestano moramo opazovati, kaj so za svojo vzpostavitev morali izbrisati ali zavreči. Razumevanje diskurzov torej zahteva tudi analizo neizjavljenega, ali kot pravi Dolar (prav tam: VXII), »ne le merjenje teže izjav, temveč teže molka«. Izločanje bržkone najbolj jasno, neposredno kaže na to, da diskurzov ne moremo razumeti brez analize oblasti. Diskurz, kot pravi Foucault (1991: 4), se »na videz izdaja za nekaj malenkostnega, a prepovedi, ki ga zadenejo, odkrijejo zelo zgodaj,

zelo hitro njegovo zvezo z željo in oblastjo«. Teža molka, ki pritiska na prebege kot mora na možgane živih, je seveda teža socialistične oblasti.

Fotografija 1: Politična propaganda, selitve in slika Mussolinija na steni
(vir: *Ljudska pravica*, 25. julij 1953).

Izbira, kaj bo in kaj ne bo napisano, kot tudi izbira imen, konotacij, asociacij, besedišča idr., je pogosto namenjena tudi bolj eksplicitni in artikulirani politični propagandi. Piše se »o »raju« na oni strani in težkem življenju, ki čaka človeka-tujca onkraj meje, če nima dela – in tega nima, ker ga manjka še za domačine – ali če se mora plaziti tujcu pod nogami za košček trdega kruha« (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959). V članku »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« (*Delo*, 6. marec 1961) pa se »politična propaganda« znajde tudi v besedilu samem: »Večino jih je zaslepila lažna propaganda nekaterih političnih emigrantov, ki so jim direktno ali po kom drugem tvezili o lahkem zaslužku in udobnem življenju v tujini.« V prispevku »Le nepremišljeni ljudje iščejo srečo v tujini« (*Ljudska pravica*, 26. junij 1954) pa politična propaganda sloni na »analizi prebegov« – kot v številnih člankih o prebegih brez sklicevanj na vire:

Zavednost ljudi ob meji potrjuje tudi analiza prebegov. Skoraj ni primera, da bi človek, ki je imel dovoljenje za prehod čez mejo, ostal v Avstriji. Takšni ljudje bi namreč imeli več možnosti živeti v Avstriji. Takšni ljudje bi namreč imeli več možnosti ostati v Avstriji – če bi bilo res tako dobro, kot nekateri sanjajo – ker imajo tamkaj del premoženja. Pa jih ne mika ostati tam, ker prav dobro poznajo gospodarske razmere. Skoraj vse prebežnike iz obmejnih krajev pa je lahko razvrstiti v dve skupini: v prvi skupini so mladi, lahkomišelnih ljudi, ki sanjarijo o potovanjih in avanturah. V drugi pa so ljudje, ki bežijo pred kaznijo ali družino, ki bi se je radi otresli.

V prispevku imamo opraviti s predpostavljanim – z zdravorazumskim in implicitnim postavljanjem trditev, ki je pogosto pri pisanju o prebegih. Tipizacija prebežnikov iz obmejnih krajev je zapisana kot samoumevna in nesporna (»je lahko razvrstiti«), čeprav nikjer v članku ne izvemo, na čem sloni.

Moraliziranje

Tomo Korošec (1998: 12) poročevalska besedila deli na tista, katerih namen je predvsem prenesti sporočilo, torej informirati, in tista, ki stik z naslovnikom vzpostavlja jo z vplivanskimi, apelnimi in vrednotilnimi sredstvi (glej tudi Košir 1988: 63; Kalin Golob 1999). V katero skupino torej sodijo članki o prebegih? Seveda od članka do članka različno. A vendarle, tudi besedila, ki se »izdajajo« za »informativna«, pogosto vrednotijo in prepričujejo. Informativno funkcijo besedila tako pogosto spremlja ali celo preglasi interpretativna. Če se zadržimo še nekoliko pri prejšnjem naslovu – kratka suhoparna poročila o kaznih za prebege ali sodelovanja pri prebegu so pogosto obarvana z vrednostnimi sodbami. Kazni so tako nemalokrat opisane kot »pravične« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949; *Ljudska pravica*, 3. september 1957 idr.).

V pisanje o prebegih je pogosto vpleteno izražanje moralnih sodb. Kot sem že omenil, je to »grdo dejanje do rodne zemlje« (*Obmurski tednik*, 8. januar 1954); »umazani posel« (*Slovenski poročevalec*, 19. junij 1954), »umazan podvig«, »izdaja domovine« (*Velenjski rudar*, 15. marec 1955). In prebežniki so »ljudski oblasti sovražni elementi« (*Celjski tednik*, 19. februar 1949), »delomrzneži ali pa celo [...] več ali manj kriminalni pustolovci« (*Slovenski vestnik*, 14. maj 1954).

Moraliziranje pa se ne izvaja samo s pomočjo »referenčne strategije« – opisovanja posameznikov ali skupin in njihovih dejanj kot negativnih, neprimernih, ogrožajočih. Časopisni članki preoblikujejo dogodke v smiselne pripovedi in oblikujejo časopisno besedilo kot zgodbo. Dogodki v teh novinarskih zgodbah dobijo vlogo moralnih dejanj. Odvija se drama med dobrim in zlim. Takšna drama med dobrim in zlim se odvija v celostranski reporterski zgodbi »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959) z nadnaslovom »Zgodba o organizatorjih prebegov čez mejo«. Po podrobnem opisu dejavnosti »organizatorjev prebegov« – »postopačev«, ki bi radi »na lahek način prišli do denarja s tem, da bi še druge spravili

v nesrečo« – ti končajo »na varnem« in so »deležni zasluženega plačila po Kazenskem zakonu FLRJ«: »Pravica je zamahnila z mečem in dodelila: 15 mesecev strogega zapora ...« Zgodba pa s tem še ni končana: »Zdaj je na meji spet mir. Vendar pa je črta hudo mikavna za pustolovske narave, ki kaj rade zaidejo na pot zločina. Zato so naši graničarji, varuhi naših meja, vedno budni in previdni.«

Drugi primer »moralne zgodbe« in dramatizacije s hiperbolo v naslovu je članek »Tov. Strbenkova ustvarja mučenike« (*Velenjski rudar*, 15. marec 1955). Seveda pa prekomerno pretiravanje ni omejeno le na naslov, kot tudi hiperbola ni edini uporabljene retorični trop (odklon od značilnega pomena besede ali slogovno zaznamovana raba besed v prenesenem ali zamenjanem pomenu). Pretiravanje je doseženo tudi s pomočjo emocionalnega pisanja, s katerim pri bralcih dosežejo čustven odnos do sveta oziroma obravnavanih fenomenov. V članku, ki sicer ne govori posebej o prebegih, je pa prebeg povod za zgodbo, bogato cvetijo metafore in metonimije:

Julija lansko leto se je skregal s kruhom in družino kopač iz našega rudnika X [odstranjen priimek] Alojz, izdal domovino, kjer je zaslužil povprečno po 19 do 20 tisoč dinarjev mesečno in pobegnil preko meje. Pri tem umazanem podvigu mu je nudila vso moralno (morda tudi dejansko?) podporo njegova dična soproga.

Članek nadaljujejo »dejstva«:

To so dejstva, ki bi jim bilo treba dodati le še eno in sicer, da je Korbar stanoval v komfortnem stanovanju novozgrajenega petorčka v Novem Velenju. Po Korbarjevem prebegu se je rudniška stanovanjska komisija postavila na edino pravilno in razumljivo stališče, da njegova žena z dvema otrokoma ne more ostati v velikem, novem stanovanju, ki jih naša skupnost gradi za pridne in poštene rudarje (ne dezertarje), temveč, da jo bo treba preseliti v manjše, enosobno stanovanje v baraki.

»Dična soproga« »dezertarja« se je morala izseliti iz stanovanja; članek nato s podrobnimi in z bogatimi retoričnimi tropi opisuje težave, ki sicer nimajo nič opraviti s prebegi, zato jih bom pustil na miru.

Obžalovanje

Tudi ko v ospredju nista kriminalizacija ali moraliziranje, gre za izključno negativne zgodbe in izkušnje. Tako recimo članek »Žalostna pota nepremišljenih avanturistov« (*Slovenski poročevalec*, 14. december 1955) navaja zgolj nesrečne zgodbe prebežnikov iz Jugoslavije v Avstriji, piše o njihovih »povratkih v Jugoslavijo« in zaključí: »Taka so žalostna pota nepremišljenih avanturistov. Z velikimi utvarami in fantazijo čez mejo in nato v kratkem skesani in razočarani nazaj ali pod vsakim pogojem naprej, v tujino, v novo negotovost ...« Prebežniki so tako lahko kolektivizirani (strategija pripisovanja

eksplicitnega ali implicitnega pomena skupini, glej Richardson 2007: 50) oziroma reprezentirani tudi kot »lahkomiselni« (*Ljudska pravica*, 26. junij 1954; *Slovenski Jadran*, 20. marec 1959), »nepremišljeni ljudje, ki iščejo srečo v tujini« (*Ljudska pravica*, 26. junij 1954), »puhloglavci«, »lahkomiselni«, »prevarani« (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959). Prebežniki torej niso vedno kriminalizirani in moralno obsojani, temveč je za njihovo »nesrečo« kriva »lahkomiselnost«, »nepremišljenost«, »prevaranost«, čemur pogosto sledijo razočaranje, obžalovanje ali celo poguba. V članku z naslovom »Postrižene peruti in polomljeni kremplji« (*Slovenski Jadran*, 20. marec 1959) je v besedilu ob sliki »faksimila pisma, ki so ga naši obmejni organi dobili pri junaku, kateremu se je prebeg čez mejo ponesrečil«, tako med drugim tudi preberemo: »Marsikatero lahkomiselno dekle verjame lepim besedam in nasede sladkemu vabilu. Če se kateri tudi posreči priti v tujino, jo tam čaka grozno razočaranje: podrla se je hiša iz kart in življenje neusmiljeno peha prevaranega dekleta na pot pogube.«

Razočaranje in obžalovanje pa sta osrednji niti treh člankov, v katerih je dan glas tudi prebežnikom samim. Članki že z naslovi napovedujejo njihovo nepremišljenost in skesanost zaradi storjenega. Gre za poseben žanr, ki bi ga lahko poimenovali »obžalovanja« ali »obžalovanja razočarancev«.

Članek »Nikdar več iz domovine« (*Ljudski glas*, 20. marec 1952) začenja uredniški komentar: »Tako sta izjavila Jože X in Jože Y iz [...], ki sta letos v januarju pobegnili v Avstrijo, od koder sta nameravala nadaljevati pot v Ameriko.« Skesanca »sta mislila, da v tujini z odprtimi rokami čakajo na take begunce in jih brez nadaljnega pošiljajo v »obljubljeno« deželo. Ko pa sta na lastni koži občutila dobrodušnost tujine, sta bila razočarana in se vrnila že naslednji mesec [...].« V nadaljevanju besedo dobita prebežnika, ki opisujeta »gostoljubnost tujine« oziroma življenje v begunskem taborišču: zelo slabo in pičlo hrano (brez pribora), mraz, delovno izkoriščanje in nezaželenost med domačini (o odnosu avstrijskih oblasti in javnosti do prebežnikov glej Božič 2013: 6. poglavje).⁸ Članek konča komentar:

»Najino pustolovstvo se več ne bo ponovilo!« izjavljata oba, »kajti dovolj lakote, mraza in zapostavljanja sva pretrpela v enem mesecu«. Ko poslušamo takšne doživljaje mladih ljudi, ki so s prebegom čez mejo hoteli najti boljše življenje, ugotavljamo, da za vzgojo naše mladine moramo vložiti še več truda in jih vzgajati v resnične patriote in dosledne borce za izgradnjo socializma v naši domovini. Mnogokrat so takšni prebegi mladih ljudi posledica slabe vzgoje in so v pogostih primerih prav starši krivi takih pustolovščin svojih otrok. Zato, starši, vzgajajte svoje otroke v ljubezni do svoje domovine, pa se takšni primeri ne bodo dogajali.

Članek »Ko bi le mogla do tebe, da bi ti odkrila gorje mojega življenja« (*Obmurski tednik*, 8. januar 1954) se začne z besedami pisca članka: »Še pred meseci, ko je živela

8 Po preiskavi v prehodnih avstrijskih taboriščih je prebežnike čakala različna usoda: nekatere so poslali v taborišča za izseljence, drugim so posredovali zaposlitev, tretje so zavrnil, četrte odpustili k sorodnikom v Avstriji (Božič 2013: 46).

med svojci in prijateljicami, ni rekla tega Marija X, mlado dekle, doma iz [...]. Zdaj bi rada razkrila svoje gorje prijateljici, zdaj, ko primerja svoje bedno življenje v tujem taborišču s prijetno domačnostjo, ki jo je imela v svoji rodni zemlji. Imela – toda ne cenila dovolj.« Po kopici »avtorjevih« vprašanj in odgovorov, besedilo povzame Marijino pisanje:

Avstrija jo je sprejela tako, kakor vse njej podobne. Iz taborišča v taborišče; v borbi za najtrši košček kruha, za borno skorjo s krvavimi žulji od delodajalca do delodajalca – v deželi, kjer je toliko brezdelnih domačinov. Da, trda je borba za šiling, za nekaj, kar se je zdelo prej lepo in lahko dosegljivo – a kar v resnici ne obstaja. Toda spoznanje je prišlo žal prepozno, po storjenem prepovedanem koraku. Marija X je nekaj časa pisala domov, kako ji gre dobro, kako je vse lepo v Avstriji. Pisala je tako, kot marsikdo, ki hoče prikriti sramoto, ki si jo je sam povzročil; sram ga je povedati, priznati, da je storil grdo dejanje do rodne zemlje – a sebi škodo, nesrečo. Dolgo ni hotela priznati, končno pa jo je le strlo.

Nato besedo prepusti sestri in skesani prebežnici:

Ljuba moja Marija!

Oprosti mi da Ti nisem tako dolgo pisala. Veš, kako je, če je človek tak siromak, da nima niti šilinga zase; taki siromaki smo mi tu v Avstriji.

Ljuba Marija! Vem, da mislite, kako gre nam zelo dobro. Toda jaz ne bi nikomur priporočala življenja, kakršnega imam; ničesar ne moreš zaslužiti, le trpeti moraš.

Draga moja Marija, zdaj Ti bom opisala vse, kako živimo tu v Avstriji. Ne morem več zdržati, ne morem Ti več lagati, da mi gre dobro, zato ker to ni res. Najboljše je doma, vedno boljše kot v tujini. Človek, ki je zdrav, komaj vzdrži tukaj, a kaj oni, ki so bolni. Če le malo zbolíš, si izmeček, ki ne more nikamor. A kako naj živi potem tak siromak? Prosim te, povej vsem drugim, naj nihče ne poizkuša tega, kar sem storila jaz, naj si nihče ne želi avstrijskih taborišč. Vsi, ki pišejo, da jim gre dobro, govorijo neresnico, ne verjemite tega. Jaz, draga moja, Ti pa želim povedati resnico, želim, da jo zveš in povej jo tudi moji sestri, reči ji, naj ne stori niti koraka čez mejo, naj sploh ne misli na Avstrijo. Prosim Te, povej našim doma, jaz ne morem vsem pisati, nimam denarja. Zdaj nikjer ne delam, v taborišču sem, trpeti moram kar je.

Ljuba moja Marija! Ko bi le mogla zdaj do Tebe; odkrila bi Ti vse gorje svojega življenja, ki sem ga deležna tu, v tujini.

Pozdravljam Te in prosim, oprosti ml, da Ti tako poredko pišem. V taki revščini sem, da nimam denarja niti za pisma.

Marija X lager Asten, Avstrija

Tako piše Marija X iz [...], zdaj begunka v Avstriji, svoji prijateljici Mariji X v Veliko Polano. Odkriva ji prepozno spoznanje, da je skromen dom vreden mnogo mnogo več kot ves blišč tujine.

»Skromen dom, vreden mnogo mnogo več kot ves blišč tujine« pa je tudi osrednje prizorišče (ali kar junak?) naslednjega besedila iz žanra »obžalovanja«. Enako kot v prejšnjih dveh člankih ima tudi v besedilu »Napišite vsem mladim, naj prenehajo sanjati ...« (*Slovenski poročevalec*, 18. april 1954) prebežnik ime in priimek, je torej individualiziran, s čimer se poudari njegove običajne poteze (glej Richardson 2007: 50) in bržkone utrdi tudi verodostojnost članka (ki marsikomu verjetno ostaja vprašljiva). Članek začne opis čustev, ki so Petra preplavila »doma, doma na toplem in varnem«, ko je »prestopil mejo pri Gorici«. Sledita nekakšen povzetek in sporočilo članka: »Ni se vrnil bogat, kakor je sanjal pred odhodom. Prišel je praznih rok, s skesanim, a srečnim srcem in truden na duši in na telesu. Ne, Peter ne pojde nikoli več od doma. Vse, kar je preстал od tistega dne. Ko je pobegnil, ga je ozdravilo in streznilo za vselej.« Nato v članku dobi besedo Peter:

»Da, kako je bilo ... Dneve in noči bi lahko pripovedoval, pa bi mi morda ne verjeli. Vse to je treba doživeti, poskusiti ... Nikomer ne privoščim. Na kratko vam bom povedal to svojo zgodbo. Truden sem na smrt. A če boste pisali o tem«, je v hipu vzplamtel iz utrujenosti, »potem napišite vsem mladim, ki sanjajo o tujini, naj prenehajo sanjati. Doma naj ostanejo, da ne bodo stokrat na dan prekleli tistega dne, ko so prestopili mejo. Prav kakor sem ga jaz klel. Doma naj ostanejo in delajo naj. Napišite, da sem dejal to jaz Peter X, ki sem izkusil tujino ...«

Članek nato servira »življenjsko zgodbo, polno težkih izkušenj in bridkih razočaranja«: »Kot v filmu so nam hitele pred očmi slike iz življenja ubežnika in brezdomca, ki je iskal v tujini svojo sanjsko deželo, našel pa jo je šele zdaj, ko se je vrnil.« Petra je v tujino zvabil »prijatelj«, prišla jih je italijanska policija in »odgnala v emigrantsko taborišče« in »tu se je Petru prvič porušil svet ...«: »smrdljive barake«, »lačni, strgani in boski« taboriščniki, »[k]akor živali v kletkah«, »štrajki taboriščnikov«, »lakota in mraz«, samomori »iz obupa« idr. Potem se je »vkrca[li] med množico belega blaga – 1300 nesrečnikov vseh narodnosti na poti v Avstralijo«, kjer so »[r]jesnico kmalu spoznali, in še kako bridko«. »Prihajali so farmerji, spet kakor v na sejme s sužnji v davnih časih; razvrščene v vrstah so nas otipavali kakor živino ocenjevali naše delovne zmožnosti.« Toda večkrat so ga »izvrgli« in »zaman je hrepenel po delu, zaslužku in prostosti«. Ponovno ga je čakalo taborišče in s tem »lakota«, »štrajki zaradi lakote«, samomori taboriščnikov, ki so bili »kakor pobesnena živina«, »obup[, ki] je bil resnični gospodar taborišča«. Petra je »končno najel za delo farmer«, kjer je »bilo nevzdržno v najbolj grobem smislu«. »Kakor živina [so] garali od jutra do noči. Ljudje so umirali od žeje«, »strupenih kač in zveri«. Od tu je »ves obupan pobegnil na svojo pest iskat dela in zaslužka«. Nato je zamenjal več poklicev, kjer pogosto ni zaslužil niti za hrano, leta »stradal«, »[n]obeno prisilno delo bi ne moglo biti trše in strožje«. »Že od prvih dni je Peter hrepenel po vrnitvi« in s pomočjo konzulata, ki mu je šel »na roko«, se je vrnil domov. Svojo izpoved konča: »Še nikoli nisem tako ljubil te naše zemlje, kakor jo ljubim sedaj ...« Članek sklene avtor članka:

Tako se je Peter X vrnil domov, čez mero dozorel in postaran, a za vedno ozdravljen. Nikoli več ne pojde v tujino in nič več ne bo sanjal o čudežnem življenju v svetu. Danes ve – vse njegovo bogastvo je v odkritem in poštenem srcu in delovnih rokah, ki bodo doma z vse drugačno ljubeznijo prijele za delo. Nikogar od svojih nima, ki bi ga čakal, sprejel ob povratku. Brez očitkov, kazni in posmeha ga je sprejela – domovina.

V žanr »obžalovanja«, ki pogosto seže po melodramatičnih vzorcih (z namenom, da bralci do opisanih fenomenov vzpostavijo čustven odnos), sodi tudi članek »Grenak in pičel je kruh v tujini ...« s podnaslovom »Viktor X se je po devetih letih vrnil domov« (*Slovenski poročevalec*, 21. april 1954). Toda prispevek lahko le pogojno uvrstimo v sklop člankov o prebegih, saj je »skesanca« Viktorja v »tujino potegnil« »paničen beg domobrancev pred partizansko vojsko maja 1945«.

ZAKLJUČEK

Sredstva javnega obveščanja (ki so brez večjih šumov širila glas socialističnih oblasti) so o prebegih, kot se zdi (»se zdi« zato, ker sem dobil vpogled le v po obsegu nedefinirani del besedil o prebegih in ker je to izrazito subjektivna ocena), najraje molčala. Ko pa so o njih vendarle pisala, so jih kriminalizirala in se jih nemalokrat lotevala z dobro mero moraliziranja. V kolikor so glas »prepustila« tudi prebežnikom samim, je bil to glas obžalovanja in kesanja, s sporočilom, da odhod v tujino pomeni trpljenje, gorje ali celo pogubo. Do takšnih zaključkov sem prišel na podlagi skopega nabora člankov in interpretativne metodologije. Razširjeni nabor besedil člankov pa bi v interpretaciji nekoga drugega najbrž prinesel drugačne ugotovitve in vpoglede (npr. jasnejšo navezavo spreminjanja političnega vzdušja v 20-letnem časovnem izseku na empirične podatke oziroma posamezne članke).

Članek bi bilo smiselno oplemenititi tudi z dodatnimi uvidi oziroma preverjanji, ki sem se jim zaradi znanih prostorsko-časovnih omejitev izognil. Koliko splošnega se pri obravnavani temi na obravnavanem prostoru nakazuje skozi daljši časovni izsek, predvsem kakšne so bile kontinuitete glede na obdobje med obema vojnama? Katere odtenke političnoideološkega črnila so o beguncih prelili onstran meje, ki je bila med hladno vojno tudi jasna ideološka ločnica? Kako so bili prebežniki prikazani v medijih »končnih« destinacij in koliko politične instrumentalizacije je bilo v prikazih zaznati? Tako bi članek ob analitičnih »kajih« v zvezi s pisanjem o prebegih prikazal tudi sintetične »zakaje«, ki so pisanje jugoslovanskih (torej slovenskih) medijev pogojevali.⁹ »Nadzor nad nenadzorovanimi migracijami« zato nikakor ni povsem izpričana zgodba.

9 Celotni odstavek je v veliki meri prepis komentarja anonimnega recenzenta, ki ga seveda ne morem citirati, se mu pa zanj iskreno zahvaljujem.

LITERATURA

- Bade, Klaus J. (2005). *Evropa v gibanju: Migracije od poznega srednjega veka do danes*. Ljubljana: *cf.
- Božič, Maja (2013). *Prebežniki v Avstrijo 1945–1961*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani.
- Čelik, Pavle (2013). *Stražarji državne meje v Sloveniji (1918–2013)*. Ljubljana: Modrijan.
- Čoh Kladnik, Mateja (2015). »Bande« in slovenska emigracija v avstrijskih begunskih taboriščih 1945–1949. *Dve domovini / Two Homelands* 41, 101–112.
- Dolar, Mladen (1991). *Spremna beseda. Vednost – oblast – subjekt* (Michel Foucault). Ljubljana: Krt.
- Gabrič, Aleš (1991). *Slovenska agitpropovska kulturna politika: 1945–1952*. Ljubljana: Mladika.
- Gabrič, Aleš (1995). *Socialistična kulturna revolucija: Slovenska kulturna politika 1953–62*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Erjavec, Karmen, Poler Kovačič, Melita (2007). *Kritična diskurzivna analiza novinarskih prispevkov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Foucault, Michel (1991). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (2001). *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Jovanović, Igor (2019). *Illegal Migration from the Croatian Part of Istria from 1945 to 1968*. *Dve domovini / Two Homelands* 49, 181–179.
- Kalc, Aleksej (2016). *Nadzor migracijskih gibanj in migrantov: Pogled v zgodovino*. *Dve domovini / Two Homelands* 43, 23–34.
- Kalin Golob, Monika (1999). *Publicistika in poročevalstvo*. *Slavistična revija* 47/2, 179–94.
- Korošec, Tomo (1998). *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Košir, Manca (1988). *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Michalowski, Raymond J. (1985). *Order, Law and Crime: An Introduction to Criminology*. New York: Random House.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Sophia.
- Lukšič Hacin, Marina (2018). *Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi*. *Dve domovini / Two Homelands* 48, 55–72.
- Nežmah, Bernard (2013). *Časopisna zgodovina novinarstva: Na Slovenskem med letoma 1797–1789*. Ljubljana: Študentska založba.
- Novinščak, Karolina (2009). *The Recruiting and Sending of Yugoslav »Gastarbeiter« to Germany: Between Socialist Demands and Economic Needs*. *Transnational Societies, Transterritorial Politics: Migrations in the (Post-)Yugoslav Region 19th-21st Century* (ur. Ulf Brunnbauer). Munich: Oldenbourg, 121–143.
- Schrover, Marlou, Van der Leun, Joanne, Lucassen, Leo, Quispel, Chris (2008). *Introduction: Illegal Migration and Gender in a Global and Historical Perspective*. *Illegal Migration and Gender in a Global and Historical Perspective* (ur. Marlou Schrover,

- Joanne van der Leun, Leo Lucassen, Chris Quispel). Amsterdam: Amsterdam University Press, 9–38.
- Reisigl, Martin, Wodak, Ruth (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Režek, Mateja (ur.) (2010). *Cenzurirano: Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija.
- Richardson, E. John (2007). *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rolandi, Francesca (2015). Heading Towards the West: Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968). *Acta histriae* 23/3, 555–574.
- Stare, Franci (1977). *Organiziranje zunanje migracije Slovencev*. Ljubljana: RI FSPN.
- Strle, Urška (2009a). Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado: O razlogih za selitve skozi Stankino življenjsko zgodbo. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 89–117.
- Strle, Urška (2009b). »Pustili so vse in čez noč odšli«: Prispevek k izseljevanju iz Posočja v Italijo po drugi svetovni vojni v luči ustnih pričevanj. *Zgodovina za vse* 1, 113–129.
- Strle, Urška (2016). Go West! Illegal Postwar Migrations from the Soča Region in the Light of a Case Study. *Qualestoria* 44/1, 27–46.
- Šarič, Tatjana (2015). Bijeg iz socijalističke Jugoslavije – ilegalna emigracija iz Hrvatske od 1945. do početka šezdesetih godina 20. stoljeća. *Migracijske i etničke teme* 31/2, 195–220.
- Vidmar, Jernej (2015). Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954. *Kronika* 63, 119–136.
- Van Dijk, Teun (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Vodopivec, Peter (2006). *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- Wodak, Ruth (1996). *Disorders of Discourse*. London: Longman.

SEZNAM UPORABLJENIH ČLANKOV (časovno naraščajoče)

- »Čemu gradnja doma v Jurjevici tako počasi napreduje«, *Ljudska pravica*, 14. september 1948: 8.
- »Redovnice in samostan kongregacije sester sv. Frančiška Asiškega so bili opora protijudskih elementov pri prehodih v inozemstvo«, *Celjski tednik*, 19. februar 1949: 3.
- »Nikdar več iz domovine«, *Ljudski glas*, 20. marec 1952: 1.
- »Izpred okrožnega sodišča. Za nameravani beg čez mejo ...« (rubrika Iz Celja ...) *Savinjski vestnik*, 13. december 1952: 5.
- »Ko bi le mogla do tebe, da bi ti odkrila gorje mojega življenja«, *Obmurski tednik*, 8. januar 1954: 2.

- »Pobegnil v tujino in tam kradel« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 26. marec 1954: 7.
- »Napišite vsem mladim, naj prenehajo sanjati ...«, *Slovenski poročevalec*, 18. april 1954: 8.
- »Drugo plat pa zamolčijo«, *Slovenski vestnik*, 14. maj 1954.
- »Pomagali so pri pobegu čez mejo« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 19. junij 1954: 5.
- »Namesto tujine – smrt v prepadu« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 9. junij 1954: 5.
- »Le nepremišljeni ljudje iščejo srečo v tujini« (rubrika Iz naših krajev in podrubrika Iz življenja Maribora in okolice), *Ljudska pravica*, 26. junij 1954: 10.
- »Tja in nazaj čez mejo« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 10. julij 1954: 5.
- »Zaslужili so« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 7. avgust 1954: 5.
- »Pot v lepše življenje se jima ni posrečila« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 15. avgust 1954: 5.
- »Pobeg čez državno mejo« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 12. september 1954: 11.
- »Čez mejo so hoteli uiti« (rubrika Še nekaj ...), *Slovenski poročevalec*, 27. oktober 1954: 7.
- »O delu sekretariata za notranje zadeve«, *Ljudska pravica*, 29. januar 1955.
- »Tov. Strbenkova ustvarja mučenike«, *Velenjski rudar*, 15. marec 1955.
- »Pobegi v soboškem okraju«, *Slovenski poročevalec*, 7. avgust 1955.
- »Iz sodne dvorane. Obravnava o uboju v bohinjskih gorah«, *Ljudska pravica*, 29. avgust 1955.
- »Žalostna pota nepremišljenih avanturistov«, *Slovenski poročevalec*, 14. december 1955.
- »Kako dolgo bo naša država še zatočišče kriminalnih emigrantov?« *Slovenski vestnik*, 20. januar 1956.
- »Meja je nevarna stvar« (rubrika Izpred sodišča), *Ljudska pravica*, 3. september 1957.
- »Postrizene peruti in polomljeni kremplji« (z nadnaslovom »Zgodba o organizatorjih prebegov čez mejo«), *Slovenski Jadran*, 20. marec 1959: 7.
- »Obsojeni organizatorji pobegov čez mejo« *Delo*, 6. marec 1961: 7.

SUMMARY

CONTROL OF UNCONTROLLED MIGRATIONS: HOW THE SLOVENIAN NEWSPAPERS REPORTED ON DEFECTIONS FROM YUGOSLAVIA 1945–1965

Jernej MLEKUŽ

In the first two decades after the Second World War, the socialist authorities closely patrolled the national borders and sanctioned illegal exits. And the socialist authorities also controlled, supervised and directed the media. These were the basic coordinates that we understood to be the case when we thumbed through the pages of the socialist newspapers in order to see how the newspapers reported on cross-border defections in the period from 1945–1965. To put it in slightly more scholarly terms, the author analysed the discourses – the particular methods of representation used to give meaning to defections and defectors. He addressed these issues with the help of various tools and assumptions of (critical) discourse analysis (interpretative and explanatory nature, the dialectical connections of society and culture with discourse, curiosity about the relationship between the text and its social circumstances, ideologies and power relations, etc.). The author found articles that discussed or mentioned defections and defectors by using the search term “*prebeg*” (escape, desertion) in the Digital Library of Slovenia and by reviewing the newspaper *Slovenski poročevalec* [Slovenian Reporter] in 1954 (the additional newspaper mentions of desertions in *Slovenski poročevalec* indicated how many articles we had missed by using the aforementioned search term, i.e. how many more articles on desertions might be found). He discovered that the newspapers *apparently* preferred to remain silent about desertions (I found 25 articles; use “*apparently*” here because “the meagreness of writing on desertions” is still just a hypothesis and of course only a subjective assessment). When desertions did nevertheless appear in newsprint, they were criminalized and not infrequently subjected to a fair amount of moralizing. When the deserters themselves were given voice, they expressed remorse and contrition, with the message that going abroad meant suffering, misery or even ruin. The author arrived at these conclusions on the basis of the scant selection of articles and the interpretative methodology. With a larger selection of articles and a different reading, other researchers might arrive at different conclusions.